

źródła monastyczne

11

źródła monastyczne

11

Redaktorzy serii: Michał T. Gronowski OSB
Szymon Hiżycki OSB

starożytność

11

Rada naukowa:

Marek Derwich
Dariusz Kasprzak OFM Cap.
Przemysław Nehring
Krzysztof Ożóg
ks. Marek Starowieyski
Ewa Wipszycka
Rafał Zarzeczny SJ

PACHOMIANA

LATINA

Przekład:

Ks. ANDRZEJ BOBER SJ
Ks. WOJCIECH MILISZKIEWICZ
Ks. MAREK STAROWIEYSKI

Wstęp:

VINCENT DESPRES OSB

Opracowanie:

Ks. MAREK STAROWIEYSKI

TYNIEC

WYDAWNICTWO BENEDYKTYNÓW

Tytuł oryginału: Pachomiana Latina, Règles et épîtres de s. Pachôme, épître de s. Théodore et „Liber” de s. Orsiesius. Texte latin de s. Jérôme, éd dom A. Boon, Bibliothèque de la Revue d’ Histoire Ecclesiastique 7, Louvain 1932.

Redakcja tomu:

JÓZEF KOZAK

Wstęp z języka francuskiego tłumaczyła:

JANINA DEMBSKA

Projekt okładki i stron tytułowych:

ANDRZEJ CIEPŁUCHA

Opracowanie typograficzne:

JAN NIEĆ

Imprimi potest: Opactwo Benedyktynów

L.dz. 28/2022, Tyniec, dnia 31.03.2022

✠ Szymon Hiżycki OSB, opat tyniecki

Wydanie drugie, niezmienione: Kraków 2022

ISBN 978-83-8205-181-0

ISSN 1230-6711

© Copyright by Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów

ul. Benedyktyńska 37, 30–398 Kraków

tel.: +48 (12) 688–52–90; tel./fax: +48 (12) 688–52–91

e-mail: zamowienia@tyniec.com.pl; www.tyniec.com.pl

Druk i oprawa:

Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów; druk@tyniec.com.pl

SPIS TREŚCI

SKRÓTY	7
PRZEDMOWA.....	11
CENOBITYZM PACHOMIAŃSKI (<i>Vincent Desprez OSB</i>)	15
I. Główne fakty i daty.....	16
II. Droga i działalność Pachomiusza na podstawie jego <i>Żywotów</i>	21
1. Biografie Pachomiusza.....	21
2. Pachomiusz: człowiek i jego działalność.....	25
III. Instytucje „koinonia”	40
1. Teksty normatywne	40
2. Rozwój i zakres obserwancji	45
IV. Pismo Święte w życiu „koinonia”	85
1. Pachomiusz	87
2. Teodor.....	90
3. Horsiesi.....	91
BIBLIOGRAFIA.....	97
DODATEK	
Starożytne świadectwa o św. Pachomiuszu i monastycyzmie pachomiańskim	115
1. Grzegorz z Nazjanzu (+390)	115
2. Palladiusz (+ok. 430)	116
3. Hieronim (+419).....	121
4. Hieronim (+419).....	125
5. Hermiasz Sozomen (+ok. 450)	126
6. Gennadiusz (+ok. 500).....	130
7. List papieża Piusa XII	131
PACHOMIANA LATINA	
REGUŁA ŚWIĘTEGO PACHOMIUSZA	139
Przedmowa św. Hieronima	139
I. PRZYKAZANIA	145

II. PRZYKAZANIA I POSTANOWIENIA	177
III. PRZYKAZANIA I ORZECZENIA	187
IV. PRZYKAZANIA I PRAWA.....	193
LISTY ŚWIĘTEGO PACHOMIUSZA	197
1. List naszego Ojca Pachomiusza do świętego męża Korneliusza....	197
Dodatek: Próba rekonstrukcji listu I przez E. Testa.....	199
2. List Ojca Naszego Pachomiusza do ojca klasztoru, Syra	200
3. List Ojca Naszego Pachomiusza do Korneliusza, ojca klasztoru w Thmoušons.....	201
4. List Ojca Naszego Pachomiusza do Syra, ojca klasztoru Phnoum i do Jana, przełożonego domu w tymże klasztorze.....	212
5. List Ojca Naszego Pachomiusza do wszystkich klasztorów	216
6. List Ojca Naszego Pachomiusza do Syra, ojca klasztoru, który jest nazywany Phnoum, i do Jana, przełożonego jednego domu w tym klasztorze.....	222
7. List Ojca Naszego Pachomiusza do wszystkich klasztorów	225
8. List Ojca Naszego Pachomiusza do braci	228
9. Słowa listu Naszego Ojca Pachomiusza.....	229
10. Słowa, które wypowiedział nasz ojciec Pachomiusz	231
11. Słowa Ojca Naszego Pachomiusza	232
List wielkanocny Naszego Ojca Teodora do wszystkich klasztorów	235
Księga naszego Ojca Horsiesiego	239
Upomnienia świętego Pachomiusza	311
Indeks biblijny	315
Indeks imion i nazw własnych	329
Indeks rzeczowy.....	335

SKRÓTY

- ABol „Analecta Bollandiana”, Bruxelles 1882–
- Ag Żywot w rękopisie z Getyngi jeszcze nie wydany
- Am Żywot arabski w edycji AMÉLINEAU.
- BKV Bibliothek der Kirchenväter 1–, wyd. O. BAR-DENHEWER I IN., Kempten 1911–
- Bo Żywot bohairski św. Pachomiusza (wyd. i przekład LEFORT).
- BHG Bibliotheca hagiographica Graeca, t. 1–3, Bruxelles 1957³ i jej *Auctaria* (1969, 1984).
- BHL Bibliotheca hagiographica Latina, t. 1–2, Bruxelles 1900–1901 (*Supplementum* 1986).
- BHO Bibliotheca hagiographica orientalis, Bruxelles 1910.
- BS Bibliotheca Sanctorum, t. 1–13, Roma 1961–1969.
- CCist „Collectanea Cisterciensia. Revue de spiritualité monastique” (do 1964 roku „Collectanea Ordinis Cisterciensium Reformatorum”), Roma 1934/1935–1945, Westmale 1946–
- CPG Clavis Patrum Graecorum, wyd. M. GEERARD, t. 1–5, Turnhout 1974–1987.
- CSCO Corpus scriptorum christianorum orientalium, Paris 1903–1949, Louvain 1950–
- CuadMonast. „Cuadernos Monásticos”, Victoria (Buenos Aires) 1966–

- DACL *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie* 1–15, wyd. F. CABROL, H. LECLERCQ, Paris 1907–1953.
- DSAM *Dictionnaire de spiritualité, ascétique et mystique*, wyd. M. VILLER I IN., Paris 1937–1994.
- EA List Ammonasa (zob. F. HALKIN–A.J. FESTUGIÈRE).
- EuA Erbe und Auftrag.
- G1 itd. Pierwszy i dalsze żywoty greckie św. Pachomiusza (zob. F. HALKIN–A.J. FESTUGIÈRE).
- GuL „Geist und Leben. Zeitschrift für Askese und Mystik”, Würzburg 1947–
- HE *Historia Ecclesiastica*.
- Hieronim Teksty św. Hieronima o monastycyzmie pachomiańskim (Dodatek 3 i 4).
- HL *Historia Lausiaca*.
- HM *Historia Monachorum in Aegypto*.
- JEH „Journal of Ecclesiastical History”, London 1950–
- JTS „The Journal of Theological Studies”, London 1899–
- Księga *Liber Orsiesii*, wyd. A. BOON–L.T. LEFORT.
- Muséon „Le Muséon. Revue d'études orientales”, Louvain 1882–
- OCP „Orientalia Christiana Periodica”, Roma 1935–
- Pae. *Paralipomena*, wyd. HALKIN, F. HALKIN–A.J. FESTUGIÈRE lub J. BOUSQUET–F. NAU.
- PG Patrologiae cursus completus. Series Graeca, t. 1–161, wyd. J.P. MIGNE, Paris 1857–1866.

- PL Patrologiae cursus completus. Series Latina, t. 1–217, *Indices* 1–4, wyd. J.P. MIGNÉ, Paris 1841–1855.
- Przyk *Praecepta* (wyd. A. BOON).
- PrzykP Reguła św. Pachomiusza, *Praecepta et instituta* wyd. A. BOON.
- PrzykO Reguła św. Pachomiusza, *Praecepta et iudicia*, wyd. A. BOON.
- PrzykPr Reguła św. Pachomiusza, *Praecepta et leges*, wyd. A. BOON.
- PSP Pisma starochrześcijańskich pisarzy, Warszawa 1969–
- PTS „Patristische Texte und Studien”, New-York–Berlin 1963–
- RAC *Reallexicon für Antike und Christentum*, wyd. T. KLAUSER I IN., Stuttgart 1950–
- RAM „Revue d’ascétique et mystique”, Toulouse 1920–
- RB BENEDYKT Z NURSJI, *Reguła*, przekł. A. ŚWIDERKÓWNA, Kraków 2010⁵.
- RBén „Revue bénédictine”, Maredsous 1884–
- REA „Revue des études anciennes”, Bordeaux 1899–
- RHE „Revue d’histoire ecclésiastique”, Louvain 1900–
- RHPhR „Revue d’histoire et de philosophie religieuses”, Strassburg–Paris 1921–
- RHR „Revue de l’histoire des religions”, Paris 1880–.
- S1 itd. Żywoty saidzkie św. Pachomiusza.
- SBo Wspólna wersja żywotu bohairskiego i niektórych żywotów saidzkich; przekł. A. VEILLEUX, *Vie copte*.
- SCh Sources Chrétiennes, Paris 1941–

- SMon „Studia Monastica”, Barcelona 1959–
- SO Spiritualité orientale, Bégrolles-en-Mauges, Abbaye de Bellefontaine.
- StPatr Studia Patristica. Papers Presented to the International Conference on Patristic Studies, t. I–XIV, Berlin 1957–1984, t. XV–, Leuven 1984–
- TU Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur, Leipzig–Berlin 1882.
- ThQ „Theologische Quartalschrift”, Tübingen–Stuttgart 1918–
- VigCh „Vigiliae Christianae”, Amsterdam 1947–
- VoxP „Vox Patrum”, Lublin 1981–
- VSS „La vie spirituelle. Supplément”, Paris 1947–
- VS „La vie spirituelle, ascétique et mystique”, Paris 1919–
- Wstęp Przedmowa św. Hieronima do *Reguły* św. Pachomiusza.
- ZKG „Zeitschrift für Kirchengeschichte”, Stuttgart–Berlin–Köln–Mainz 1965–
- ZKTh „Zeitschrift für katholische Theologie”, Innsbruck–Wien 1877–

PRZEDMOWA

Czytelnik może sobie postawić pytanie, dlaczego postanowiono wydać polski przekład utworów nazywanych powszechnie *Pachomiana Latina*. Utwór ten powstał w 404 roku na prośbę mnichów pochodzenia łacińskiego, którzy przebywali w pachomiańskim klasztorze Metanoia w Aleksandrii. Chcieli oni zapoznać się dokładnie z prawodawstwem pachomiańskim. Św. Hieronim przełożył go na podstawie tekstu greckiego, który stanowił przekład oryginału koptyjskiego. Jeżeli każdy przekład traci na tłumaczeniu, a w przypadku naszego tekstu nie tylko jest to podwójny przekład, ponadto znamy dość dobrze metodę przekładu św. Hieronima, często subiektywną, rodzi się pytanie, dlaczego ten właśnie tekst wybrano z wielkiego dossier tekstów pachomiańskich.

Pierwszym i to bynajmniej nie bagatelnym powodem był fakt, że teksty te istniały już w przekładzie polskim, częściowo opublikowane, częściowo nie: *Reguły* ukazały się w 26 tomie PSP, *Księga Horsiesiego* została przełożona na polski przez ks. mgra W. Miliszkiewicza, jako praca magisterska na Papieskim Wydziale Teologicznym w Warszawie, ponadto poczyniono już pewne kroki do przekładu pozostałych tekstów. Zdecydowaliśmy się więc na ich wydanie, bo na przekład innych tekstów greckich, koptyjskich i arabskich dotyczących św. Pachomiusza i monastycyzmu pachomiańskiego trzeba będzie prawdopodobnie jeszcze długo czekać.

Teksty oczywiście należało poprawić. *Reguły* św. Pachomiusza i *Księgę* Horsiesiego, przełożone na podstawie tekstu A. Boona, należało porównać z wydaniem H. Bacht opatrzonym monumentalnym komentarzem. Jeśli chodzi o *Reguły*, kontrola ta była tym bardziej potrzebna, że przekładu dokonano przed laty na podstawie niewyraźnych fotografii wydania Boona, jako że tom Boona był wtedy w Polsce niedostępny (pamiętajmy, że było to w latach 70-tych!) i, jak się okazało, zawierał szereg błędów. Ponadto nowe przekłady i komentarze sprawiły, że w niektórych miejscach należało inaczej rozumieć tekst. Chciałbym tu zwrócić szczególną uwagę na trzytomowy zbiór dokumentów pachomiańskich w przekładzie angielskim A. Veilleux OCist, któremu dziękuję za przysłanie mi tego dzieła. Prof. H. Bacht SJ z Frankfurtu przesłał mi przed śmiercią swój komentarz do reguł, a włoskie przekłady zbioru tekstów pachomiańskich wydanych przez *Comunità z Bose* i *Regul* F. Carcione były bardzo pomocne w opracowywaniu niniejszego tomu.

Ale obok tego powodu czysto pragmatycznego był inny, naukowy, o wiele ważniejszy. *Reguły* św. Pachomiusza stanowią pierwsze chrześcijańskie prawodawstwo zakonne, które wywarło bardzo wielki wpływ na kulturę monastyczną zachodnią, co widać wyraźnie z tablicy zestawionej przez A. de Vogüé OSB¹ i pracy Ch. de Clercq². Jest ono ważne nie tylko dla poznania monastycyzmu egipskiego, ale również i zachodniego, i cokolwiek

---

¹ *Dizionario di Istituti di Perfezione* 7 (1973), s. 1426 (tablica).

² Por. Bibliografia.

byśmy myśleli o przekładzie św. Hieronima, bez wątpienia wywarł on wielki wpływ na tworzenie się terminologii monastycznej Zachodu.

Inne jest znaczenie *Księgi* Horsiesiego. Tekst ten jest nie tylko ważny dla poznania duchowości pachomiańskiej, ale również pokazuje sposób korzystania z Biblii i to nie tylko w środowisku monastycznym – tekst ten jest bowiem centonem tekstów biblijnych, które chrześcijanie starożytni, a szczególnie mnisi, często znali na pamięć. Biblia bowiem stanowiła centrum życia chrześcijańskiego, a dla mnichów była prawdziwą regułą życia. Dodajmy, że i ten tekst był bardzo popularny i czytany na Zachodzie, a ponadto doskonale uzupełnia on swoim charakterem duchowym prawodawcze teksty *Reguł*.

Najmniejsze może znaczenie mają *Listy* św. Pachomiusza, które pokazują nam alfabet tajemny, używany w klasztorach, dodajmy – mimo licznych prób dotąd nie rozwiązany, stąd też nie wiemy dokładnie, jaka jest treść prawdziwa owych listów.

Teksty *Pachomiana Latina* wywarły duży wpływ zarówno na monastycyzm zachodni, jak i wschodni, stąd też ich wyjątkowa wartość.

Liczymy, że *Pachomiana Latina* będzie pierwszym tomem dzieł dotyczących św. Pachomiusza; liczymy zwłaszcza, że uda się znaleźć tłumaczy *Żywotów* św. Pachomiusza. Z tego też powodu tom opatrzyliśmy długim wstępem do całej literatury pachomiańskiej pióra znawcy literatury monastycznej, V. Desprez OSB z opactwa św. Marcina w Ligugé. Jest to fragment jego historii monastycznej drukowanej w *Lettres de Ligugé*.

Za pozwolenie wykorzystania go dziękujemy uczonemu wydawcy tekstów Pseudo-Makarego i *Zachodnich reguł monastycznych*.

Do tomu dołączyliśmy wybór starożytnych świadectw o św. Pachomiuszu. Tekst Palladiusza zaczerpnęliśmy z tomu 12 Źródeł monastycznych. Do tomu dołączyliśmy list papieża Piusa XII do koptów unitów, wskazujący na rolę Pachomiusza w monastycyzmie zachodnim.

Tekst opatrzyliśmy bibliografią, możliwie kompletną, dotyczącą monastycyzmu pachomiańskiego, świadomie natomiast opuściliśmy literaturę dotyczącą innych tekstów pachomiańskich, szczególnie jego Żywotów.

Wobec trudności transkrypcji nazw koptyjskich, zastosowaliśmy tę, której używa Veilleux w swojej *Koinonia*.

Dziękuję za przeczytanie tekstu i wiele cennych uwag prof. dr hab. Ewie Wipszyckiej z Uniwersytetu Warszawskiego.

ks. Marek Starowieyski
Łomianki,
w święto św. Hieronima 1996

CENOBITYZM PACHOMIAŃSKI

Jeszcze za życia Antoniego Pachomiusz doprowadził do rozkwitu nowy typ monastycyzmu¹ – cenobityzm, czyli monastycyzm wspólnotowy.

Święty Pachomiusz nie tworzył cenobityzmu od podstaw, gdyż do jego zgromadzenia dołączyły się już wcześniej istniejące klasztory. Jednakże promieniowanie jego osobowości i organizacja, jaką nadał stworzonej instytucji, były u początków tego wyjątkowego doświadczenia, które w ciągu trzech generacji stanowiło żywotny model cenobityzmu. Ten wzorcowy przypadek jest trafną ilustracją definicji cenobityzmu, jaką wkrótce przyniesie Reguła Mistrza i *Reguła* św. Benedykta (rozdz. 1): *monasteriale, militans sub regula vel abbate* – „którzy żyją w klasztorze i pełnią służbę pod regułą i opatem”. Sukces *koinonia*, czyli zgromadzenia pachomiańskiego, wiele zawdzięcza osobowości założyciela: ascety, ojca duchownego i organizatora, oraz prawodawstwu, które stworzył, rozwijał i wprowadzał w życie, a także ludziom, których

---

¹ Rozprawa ta stanowi kontynuację historii monastycyzmu, opublikowanej w czasopiśmie „Lettre de Ligugé” 1988, nr 204, s. 208, 209, 212, 218, 220, 224, 226, 234, 237, 238. Została wydrukowana w numerach: 243, 245 i 246 tego czasopisma.

udało mu się zgromadzić wokół siebie, zwłaszcza Teodorowi i Horsiesiemu.

Dokumenty, które pozwalają nam poznać Pachomiusza, są trojakiemu rodzaju²: biografie, uroczę, niemniej podejrzewane o deformację hagiograficzną; teksty normatywne, suche, lecz pozwalające uchwycić społeczne funkcjonowanie *koinonia*; piękne kazania i zagadkowe listy.

Po skrótowym naszkicowaniu faktów i dat z historii pachomiańskiej zajmiemy się najpierw życiem i działalnością Pachomiusza według źródeł biograficznych, następnie ustawodawstwem *koinonia* i na koniec rolą Pisma Świętego w życiu wspólnoty oraz treścią głoszonych nauk.

I. Główne fakty i daty

Pachomiusz³ urodził się około 292 roku w Sne (Laptopolis) w Górnym Egipcie. Jego rodzice, dość zamożni wieśniacy, byli poganami. Nauczył się czytać w języku koptyjskim i być może także pisać. Później uczył się trochę języka greckiego. Wciągnięty w 312 roku siłą do wojska w czasie kampanii Maksymina Dai prze-

---

² Opracowania źródłowe dotyczące św. Pachomiusza zostały podane w bibliografii. Cytujemy żywoty koptyjskie według przekładu A. VEILLEUX, *La Vie de saint Pachôme selon la tradition copte*, Abbaye de Bellefontaine 1984 [dalej cytowane jako: A. VEILLEUX, *Vie copte*] oraz pierwszy Żywot grecki w przekładzie A.J. Festugière'a, z drobnymi poprawkami A.J. FESTUGIÈRE, *La première vie grecque de saint Pachôme*, Paris 1965 [dalej cytowane jako: A.J. FESTUGIÈRE].

³ Imię to znaczy: „ten (wielki) orzeł” lub „sokół królewski”.

ciwko Licyniuszowi, doświadczył miłosierdzia chrześcijan z Teb, które okazywali oni uwięzionym rekrutom, i postanowił zostać chrześcijaninem. Uwolniony w Antinoe w Środkowym Egipcie, popłynął z biegiem rzeki i osiadł najpierw w wiosce Szeneset, gdzie przyjął chrzest (ok. 313 r.). Potem został uczniem pustelnika Palamona i w szkole tej nauczył się surowej ascezy. Około 323 roku osiedlił się w pustynnej wiosce Tabennisi, gdzie dołączyli do niego okoliczni wieśniacy, których jednak musiał przepędzić z powodu ich niezdyscyplinowania. Z całego Egiptu napływali już inni kandydaci. Po zakończeniu wstępnej formacji zaczął około 324 roku nadawać ramy organizacyjne tej wspólnoty. Pobudował również nieopodal klasztor dla swej siostry Marii.

Około 328 roku przybył do niego młody Teodor, wówczas mający 13–14 lat⁴. Teodor pochodził ze zna-

---

⁴ Opieramy się na chronologii podanej przez A. VEILLEUX, *Vie copte* (zob. 268, przypis 3 dotyczący SBo 31), opartej na G1, EA i Ag-Am. Grupa SBo przypisuje Teodorowi wiek 20 lat.

Kompilacje SBo 31, G1 33 (wg tekstu G3 45, F. HALKIN, *Sancti Pachomii Vitae graecae*, Bruxelles 1932 [dalej cytowane jako: F. HALKIN, *Vitae*], 279, s. 31n lub F. HALKIN, *Le Corpus athénien de saint Pachôme*; przekład na j. francuski przez ANDRÉ JEAN FESTUGIÈRE²A [dalej cytowane jako: F. HALKIN–A.J. FESTUGIÈRE], s. 22; zob. też A.J. FESTUGIÈRE, s. 176) i Am. (386, 15) podają, każda w innym miejscu opowiadania, że rozpoczynają żywot Teodora. Z tego względu A. VEILLEUX, *La Liturgie dans le cénobitisme pachômien*, Roma 1968 [dalej cytowane jako: A. VEILLEUX, *Liturgie*], s. 58–107, zakłada istnienie innego, bardziej powściągliwego i wiarygodnego źródła o życiu Teodora niż krótki Żywot Pachomiusza. Wydaje się, że tę hipotezę, przynajmniej w takiej postaci, słusznie odrzuca A. DE VOGÜÉ, *Vie arabe de saint Pachôme et ses deux sources présumées*. ABol

komitej rodziny z Sne i był już członkiem wspólnoty ascetów w okolicach tego miasta. Został wkrótce pomocnikiem Pachomiusza w duchowym kierowaniu braćmi. W latach 329–340, w dwóch etapach, Pachomiusz założył w północno-zachodniej części wielkiej delty Nilu klasztory w Phbow, Tse, Szmin, Tsmine, a następnie w Phnoum na południu. Istniejące już wspólnoty z Szeneset, Thmouszons i Thbew poprosiły o przyłączenie do jego zgromadzenia. Przełożony z Thbew, Petroniusz, został później następcą Pachomiusza. Pachomiusz reorganizował kolejno te klasztory i potem często je wizytował.

W roku 336–337 Pachomiusz osiadł w wielkim klasztorze w Phbow, a Teodora ustanowił przełożonym w Tabennisi. Brat Teodora, Pafnucy, został głównym zarządcą wszystkich monasterów. W czasie jakiejś choroby Pachomiusza Teodor przyrzekł pozostałym przełożonym, że będzie następcą Pachomiusza, gdyby ten umarł. Założyciel dowiedział się o tym i pozbawił Teodora wszystkich jego funkcji; ten ostatni musiał przez dwa lata odbywać pokutę. W 345 roku synod obradujący w Sna zwrócił się do Pachomiusza z zapytaniem o jego wizje. Założyciel zmarł 9 maja 346 roku, padłszy ofiarą epidemii dżumy. Uprzednio wyznaczył Petroniusza na swego następcę. Ten z kolei zmarł 21 lipca, mianując następcą Horsiesiego, człowieka dobrego, lecz nazbyt cichego. Horsiesi nie potrafił

91(1973) [dalej cytowane jako: A. DE VOGÜÉ, *Vie arabe*], s. 379–390. Doskonalsze rozgraniczenie dokumentów, o których mowa, jest sprawą przyszłości.

stawić czoła rebelii wielu klasztorów i wkrótce ustąpił ze stanowiska, powołując na następcę Teodora, który jednak uważał siebie tylko za jego koadiutora. W roku 360 wódz Artemiusz bezskutecznie przeszukiwał Phbow, aby ująć arcybiskupa Atanazego. Teodor zmarł 27 kwietnia 368 roku, nękanym niepokojem w związku z bogaceniem się klasztorów. Horsiesi stanął wówczas na czele zgromadzenia; zmarł po 387 roku.

Następcą Horsiesiego został Besarion. Gdy on był przełożonym generalnym, wybuchł bunt pod przewodnictwem Wiktora. Proroctwa z Karour oraz przypisywane Pachomiuszowi (SBo 66; 103) i Horsiesiemu mówią o chyleniu się zgromadzenia ku upadkowi. Miejsce Besariona zajął Wiktor, który zbudował wielką bazylikę Świętego Pachomiusza w Phbow. Według na wpół legendarnego opowiadania miał też uczestniczyć w soborze w Efezie (431 r.). Później klasztory pachomiańskie bardzo ucierpiały w czasie podbojów arabskich, zwłaszcza ze strony kalifa Al Hakima, który wstąpił na tron w 996 roku ⁵.

---

⁵ O Horsiesim – zob. L.-TH. LEFORT, *Les Vies coptes de saint Pachôme et de ses premiers successeurs*, Louvain 1943, 1966 [dalej cytowany jako: L.-TH. LEFORT, *Vies coptes*], s. 389–405; o Besarionie i Wiktorze – tamże, s. 401–405. O proroctwie z Karour – zob. L.-TH. LEFORT, *Oeuvres de saint Pachôme et de ses disciples* (CSCO 159 – tekst; CSCO 160 – przekład francuski), Louvain 1956 [dalej cytowany jako: L.-TH. LEFORT, *Oeuvres*], s. 100–108. Godne pożałowania objawy rozprzężenia to: nadmiar dóbr materialnych, zaniedbywanie lektury i medytacji, mianowanie zbyt młodych przełożonych. Późniejsze dzieje mnichów egipskich przedstawia P. VAN CAUWENBERGH, *Études sur les moines d'Égypte, du Concile de Chalcé-*

W latach 391–392 arcybiskup Teofil z Aleksandrii założył na miejscu świątyni Serapisa, którą kazał zburzyć, klasztor Metanoia w Kanopos, na wschód od delty Nilu. W 404 roku, na prośbę mnichów łacińskich z tego klasztoru, św. Hieronim przetłumaczył w Betlejem *Regułę*, 11 listów Pachomiusza i Teodora oraz *Księgę* Horsiesiego, zapewniając w ten sposób eksperymentowi pachomiańskiemu znaczny rozgłos na Zachodzie. Natomiast na Wschodzie popularność założyciela cenobityzmu zapewniły przede wszystkim *Żywoty greckie* i *Historia Lausiaca* Palladiusza.

Do ruchu pachomiańskiego dołącza się również „Biały Klasztor” z Atripe, który rozślawił Szenute⁶, urodzony 24 czerwca 334 lub 335 roku (najwcześniej), mnich od 343 lub 344 roku (najpóźniej w 371 r.), przełożony najpóźniej od roku 388, zmarły 1 lipca 452 roku, w wieku około 118 lat.

Najlepiej udokumentowane pozostałości archeologiczne fundacji pachomiańskich – to ruiny wielkiej bazyliki Świętego Pachomiusza w Faw alKibli (Phbow), zbudowanej w V wieku. Oglądał ją w roku 1939 L.-Th. Lefort⁷, a jej kolumny były jeszcze widoczne w 1985 roku.

---

doine à la conquête arabe (451–640), Paris–Louvain 1914. Zob. także niżej, przypis 7.

⁶ O tej postaci – zob. J. R. PALANQUE, G. BARDY, P. LABRIOLLE, *De la paix constantiniennne à la mort de Théodose (Histoire de l'Église..., Fliche et Martin*, t. 3), Paris 1936, s. 342n.

⁷ L.-TH. LEFORT, *Les premiers monastères pâchomiens. Exploration topographique*, Muséon 52 (1939), s. 379–407; zob. tablice e–h na 390–391. Bazylika została zburzona przed XIII w. (por. s. 388n). Mowa Tymoteusza z Aleksandrii podczas konsekracji bazyliki zosta-

II. Droga i działalność Pachomiusza na podstawie jego Żywotów

1. *Biografie Pachomiusza*

Ukazało się bardzo wiele tekstów biograficznych dotyczących Pachomiusza. Jego pierwszy Żywot został napisany przez braci-tłumaczy, którzy po śmierci Pachomiusza przełożyli na język grecki opowiadania (koptyjskie) Teodora. Ewagriusz Pontyjski znał już przed rokiem 399 Żywoty mnichów z Tabennisi⁸. Wiele relacji cząstkowych musiało krążyć wcześniej, nim zostały zebrane w dzieła, które znamy, w mniej lub bardziej zręczne kompilacje, trudne do określenia w czasie.

Oto jak są uszeregowane główne Żywoty, które zostały nam przekazane w różnych językach:

a) W języku koptyjskim

Zachowały się 22 rękopisy, w większości fragmentaryczne, pochodzące z VI do XII wieku. Z wyjątkiem jednego wszystkie rękopisy są pisane dialektem saidzkim z Górnego Egiptu; noszą one numery S1–S21. Najdłuższe opowiadanie jest napisane w dialekcie bohairskim z Dolnego Egiptu; jest ono oznaczane sigłem Bo. Wszystkie te teksty zostały wydane przez L.-Th. Leforta,

---

ła wydana (w j. arabskim) przez A. VAN LANTSCHOOT, *Muséon* 47 (1934), s. 13–56 (przekład na s. 39–56). Ten na wpół legendarny tekst i wstęp van Lantschoota przynoszą sporo informacji o dziejach pachomianizmu w V wieku.

⁸ EWAGRIUSZ PONTYJSKI, *De oratione* 108 (PG 79,1192).

następnie przełożone przez niego na francuski w Żywotach koptyjskich św. Pachomiusza i jego następców.

Pierwszy Żywot (S1), z którego zachowała się przede wszystkim część początkowa, wydaje się bardziej ostry niż pozostałe, które tuszują konflikt Pachomiusza z pierwszymi kandydatami do życia wspólnotowego⁹.

Inny dokument wydaje się bezpośrednim źródłem *Żywotu* zachowanego w języku arabskim (Ag), pierwszego Żywotu greckiego (G1) i najważniejszej grupy żywotów koptyjskich (Bo, S4, S5 i S3a). Z pomocą tych różnorodnych świadectw J. Gribomont po włosku, a następnie A. Veilleux po angielsku i francusku przygotowali zwarte, kompletne tłumaczenie serii „standardowej”, której wersja koptyjska otrzymała znak SBo. Jest to podstawowe źródło na temat monastycyzmu pachomiańskiego. Ma ono, zwłaszcza w wersji koptyjskiej, tendencję do wynoszenia, wręcz rehabilitowania Teodora.

We fragmentarycznych Żywotach S2 i S10 zachowały się elementy oryginalne.

b) W języku arabskim

Dwa Żywoty zasługują na specjalną wzmiankę. Pierwszy – to opowiadanie znajdujące się w rękopisie z Getyn-gi, jeszcze nie wydanym drukiem (Ag), które włącza do żywotu Pachomiusza szereg faktów z życia Pachomiusza i Teodora, ale w odmiennym porządku niż w SBo, zbliżonym jednak do S10. Ten utwór, przetłumaczony z kop-

---

⁹ L.-TH. LEFORT, *Vies coptes*, s. 3–6; A. VEILLEUX, *Vie copte*, s. 306–313.

tyjskiego, odzwierciedla być może dawniejsze wersje żywotów Pachomiusza i Teodora, niż zamieszczone w SBo i G1. Prezentowana w nim wersja pewnych wydarzeń jest bardziej naturalna, mniej przesłodzona.

Z kolei kompilacja arabska opublikowana przez Amélineau (Am.) przeplata żywot typu poprzednio opisanego z tłumaczeniem arabskim trzeciego Żywotu greckiego. Umożliwia ona zatem przybliżoną znajomość tekstu Ag, w porównaniu zaś z SBo i G1 stanowi trzecie świadectwo, dotyczące najdłuższego okresu życia założyciela.

c) *W języku greckim*

Siedem Żywotów greckich¹⁰ jest znanych w dość licznych rękopisach (zwłaszcza G2). Pierwszy Żywot grecki (G1) jest niewątpliwie najlepszy. Jego objętość jest równa ok. 2/3 SBo. Niektórzy krytycy sugerują, że ten właśnie żywot, a nie koptyjskie, pochodzi w linii prostej od pierwotnego, napisanego przypuszczalnie po grecku. Jest on w istocie bardziej od nich powściągliwy w dopełnieniach hagiograficznych. Ponieważ zawiera mniej szczegółów o zabarwieniu lokalnym, jest często uznawany za skrót¹¹. Został napisany dla publiczności o bardziej krytycznym nastawieniu niż czytelnicy koptyjscy, na przy-

---

¹⁰ Co się tyczy ich wydań i przekładów – zob. w Bibliografii A.J. FESTUGIÈRE, F. HALKIN, oraz A. VEILLEUX, *Pachomian Koinonia I–III*, Kalamazoo–Michigan 1980–1982 [dalej cytowany jako: A. VEILLEUX, *Koinonia*].

¹¹ Dotyczy to pominięcia przez G1 88 i EA 10 wizji opisanej przez SBo 73 i Am, 443.

kład wielokrotnie – jak zobaczymy – usprawiedliwia się w kwestii wizji.

Paralipomena lub *Ascetica* są serią luźnych opowiadań, napisanych przed rokiem 680 (data wersji syryjskiej). Pochodzą one niewątpliwie z Dolnego Egiptu, spoza kręgów pachomiańskich. Znajdujemy wśród nich między innymi katechezę Pachomiusza o celach ostatecznych (rozd. 19–20).

Inne Żywoty greckie (najbardziej znany jest G2, przełożony na język łaciński) łączą razem te dwa dokumenty z *Apoftegmatami*, dodając ponadto urywki z *Historia Lausiaca* Palladiusza.

d) W języku łacińskim

Żywot łaciński, przełożony na początku VI wieku przez mnicha Dionizego Mniejszego¹², jest skróconą wersją drugiego Żywotu greckiego, do którego włączona została „Reguła anielska” Palladiusza.

Do tej grupy biografii można dodać *List Ammonasa*¹³ do biskupa Teofila o życiu Teodora. List ten ma postać utworu pewnego aleksandryjczyka, nawróconego w 17 roku życia, mnicha w Phbow w latach 352–355, gdy generalnym przełożonym był Teodor, potem mnicha w Nitrii i następnie biskupa. Ammonas miał go napisać na

---

¹² W edycji H. VAN CRANENBURGHA.

¹³ W edycjach: F. HALKIN, F. HALKIN–A.J. FESTUGIÈRE (z przekładem), J. GOEHRING oraz A. VEILLEUX, *Koinonia*. Streszczamy tu wstęp J. GOEHRINGA, *The letter of Ammon and Pachomian Monasticism*, PTS 27, 1985.

prośbę biskupa imieniem Teofil. Liczne wskazówki prowadzą do zidentyfikowania adresata listu z Teofilem (ok. 352 – 412), arcybiskupem Aleksandrii i następcą Atanazego, najpierw zwolennikiem, a potem oskarżycielem Orygenesusa. *List Ammonasa*, nie doceniany przez Leforta, wydaje się rzetelny, napisany niewątpliwie dla poparcia włączenia imienia Teodora do dyptychów modlitwy eucharystycznej. Wiele danych wskazuje na bliskość autora ze środowiskiem pachomiańskim, a pomyłki lub błędy są usprawiedliwione, skoro autor pisał list 40 lat po wydarzeniach. Mógł wówczas korzystać z notatek, stawiać pytania, spożytkowywać źródła. Linie przewodnie dziełka są zatem godne zaufania, podobnie jak szczegóły potwierdzone przez inne źródła. Przyjmuje się, że celem tego listu jest gloryfikacja Teodora i chęć ukazania go jako prawdziwego następcy Pachomiusza, zwłaszcza ze względu na takie jego cechy, jak wizje, prorocтва, dar czytania w sercach. Interpretacja tego listu jest zatem sprawą delikatną, jak zresztą – choć w mniejszym stopniu – wszystkich żywotów Pachomiusza.

2. Pachomiusz: człowiek i jego działalność

Obraz, jaki się wyłania z żywotów Pachomiusza, jest fascynujący. Bogate i dynamiczne doświadczenie ludzkie i chrześcijańskie jest przedstawione z całą energią i niespotykaną żywotnością.

Czytelników żywotów Pachomiusza uderza osobowość założyciela i jego pomocnika, Teodora. Niepokój przełożonych klasztorów w czasie choroby Pachomiusza,

a potem Teodora, wskazuje, jak bardzo jedność zgromadzenia zależy od osobowości kogoś cieszącego się zaufaniem i zdolnego stanąć na czele.

Przed synodem w Sne-Latopolis, na krótko przed śmiercią, Pachomiusz zwrócił uwagę biskupom, że jego niezwykła droga – poganina, konwertyty, założycielka – nie byłaby możliwa, gdyby nie prowadził go Bóg (G1 112). Rzeczywiście, w jego nieustrudzonych poszukiwaniach nie brak nieprzewidzianych epizodów.

a) Nawrócony szuka swej drogi

Pachomiusz urodził się w pogaństwie, ale był wyczulony na obrzędowość egipską. Swoje nawrócenie w Tebach zawdzięczał miłosierdziu okazanemu przez tamtejszych chrześcijan. Jeszcze w więzieniu przyrzeka Chrystusowi: „Będę służył rodzajowi ludzkiemu przez wszystkie dni mego życia” (SBo 7). Przywraca wówczas do życia opuszczoną wioskę Szeneset, zostaje tam ochrzczony i widzi, jak niebiańska rosa opada na jego głowę, gromadzi się w prawej dłoni i rozprzestrzenia po całej powierzchni ziemi (SBo 8). Oddanie w służbie wieśniakom pochłania go w całości, próbuje więc „zostać mnichem i prowadzić życie pustelnicze” (SBo 10), „wiedziony odtąd przez miłość Boga” (G1 6).

b) Formacja ascetyczna

Pachomiusz zostaje uczniem surowego pustelnika Palamona, który nauczył go czuwać przez połowę nocy, a niekiedy całą noc; pościć codziennie do wieczora (z wy-

jątkiem święta Paschy); jeść co drugi lub trzeci dzień w okresie zimy; bez oliwy, bez wina, bez gotowanych potraw; oficjum (*synaxis*, czyli zgromadzenie po grecku i koptyjsku, *collecta* w języku łacińskim) ma obejmować 60 modlitw (zakończonych psalmami lub fragmentami psalmów) w ciągu dnia i 50 modlitw w nocy, ponadto modlitwy odmawiane w każdym momencie dnia. Modlitwie towarzyszy praca, „[wyplatanie] ze sznurka, włosów lub liści palmowych”, chroniąca przed zaśnięciem (SBo 10). Pachomiusz hartuje się w ten sposób, przyzwyczajając się do znoszenia cierpień i do spędzania nocy na modlitwie w grobach wykutych w nagrzaną skalę na skraju pustyni (SBo 12). Po siedmiu latach pojawia się znów wizja rosy. Po kolejnych trzech latach słyszy wewnętrzny nakaz, by osiadł w pustynnej wiosce Tabennisi. Gdy umiera Palamon (ok. 323 r.), do Pachomiusza dołącza jego starszy brat Jan, który dzieli z nim „liczne, surowe ascezy” (18). Mają jedynie szaty wierzchnie na niepogodę i włosiennice, a za pożywienie – dwa chlebki dziennie i szczyptę soli (19). Mnich walczy z licznymi pokusami szatańskimi (21).

Pachomiusz zachowa przez całe życie ten bardzo surowy, pełny wyrzeczeń rytm. Posiła się tylko chlebem i solą, choć przedtem przygotował rybę dla swych pierwszych kandydatów (S1 12). Smuci go widok dwóch towarzyszy żeglugi, którzy dużo jedli, lecz potrafiли czuwać zaledwie część nocy (SBo 59). Służy najpierw chorym (48). Psuje smak dobrej zupy, którą mu podawano, gdy był chory (61). Pracuje z braćmi przy wznoszeniu murów (42, 54) lub kopaniu studni (65). Odrzuca często

wszelkie lepsze traktowanie go w czasie choroby (120). Tak również będzie postępował Teodor (205–206). Motywacja eschatologiczno-ascetyczna łączy się u Pachomiusza z naśladowaniem Chrystusa: obawiał się, aby nie „być poddanym w niewolę w wieku przyszłym (...) za poszukiwanie wygod dla swego ciała”, a zwłaszcza uważał siebie za sługę innych, zgodnie z nakazami Ewangelii (Mt 20,26.28). Znosił mężnie ukąszenia skorpionów i zachowywał zimną krew, gdy węże obwijały się dokoła jego nóg (SBo 98). Cenił ascetów, na przykład Pawła, który całą noc wytrzymał ukąszenie skorpiona pokładając ufność w Bogu (99).

c) Narodziny ojca duchownego

W miarę jak przybywali do niego ludzie, dokonuje się w Pachomiuszu pewna ewolucja. Ta zmiana została przygotowana przez wewnętrzną walkę. Pierwszy Żywot sadyzki zawiera odpowiedź, jaką mu przyniósł anioł w nocy, po pracy wykonywanej z bratem. Szukając woli Bożej, usłyszał odpowiedź: „Wolą Boga jest, abyś służył rodzajowi ludzkiemu i pogodził go z Nim”. Pachomiusz odpowiedział prawie z oburzeniem: „Ja szukam woli Boga, a ty mówisz, żebym służył ludziom!” Tamten powtórzył trzykrotnie: „Wolą Boga jest, abyś służył ludziom i przyzywał ich do Niego”. Zauważmy wahanie Pachomiusza wobec zmiany stylu życia. Widać to również w *Historia Lausiaca*, kiedy Pachomiusz (zgodnie z kanonami anachoretycznymi źródła tłumaczonego lub przepisane go przez Palladiusza) robi uwagę aniołowi, że trzy razy po

dwanaście modlitw jego oficjum – to zbyt mało. Przemilczanie najpoważniejszych konfliktów w niektórych Żywotach wskazuje również, że sprawy bynajmniej nie układały się gładko.

Na początku w Tabennisi, tak jak w Szeneset, Pachomiusz sam obsługiwał swoich kandydatów. Kazał im razem spożywać – zaczątek cenobityzmu – przynoszone przez każdego z nich produkty żywnościowe, które sam przygotowywał (S1 11–12). Widząc jednak, że nie potrafią się nagiąć do tych zaczątków dyscypliny, wygnał ich po upływie pięciu lat (S1 15–19).

Gdy pojawili się poważniejsi kandydaci, Pachomiusz postępował w ich formacji „zgodnie z Pismem”, odciążając ich od wszelkich trosk materialnych: „Starajcie się, bracia, osiągnąć cel waszego powołania: rozważać (tzn. nauczyć się i odmawiać) psalmy oraz nauki płynące z ksiąg Pisma, zwłaszcza z Ewangelii. Co do mnie, to znajduję wytchnienie, stając się niewolnikiem Boga i waszym, zgodnie z nakazem Bożym”. Przykład jego pracy i uczenie się słowa Bożego mają wystarczyć (G1 24). Stopniowo „ustanowił dla nich reguły i tryb życia nie rzucający kłód pod nogi, jak również tradycje pożyteczne dla ich dusz, oparte na Piśmie Świętym. Była to całkowita równość pod względem ubioru i wyżywienia oraz odpowiednich warunków do snu” (SBo 23 = G1 25). Później, w związku z powiększeniem się wspólnoty, konieczne okazało się wyodrębnienie „domów” z „przełożonymi domów” i zastępcami („drugimi”). Pachomiusz będzie mógł zatem poświęcić się całkowicie zadaniu formacji duchowej.

d) Pachomiusz i Teodor

Typowy przykład relacji między Pachomiuszem i jego uczniami stanowi przypadek Teodora¹⁴. Urodzony w zamóżnej rodzinie chrześcijańskiej z Sne – w tej samej diecezji co Pachomiusz – i otrzymawszy staranne wykształcenie, Teodor już jako dziecko w wieku 12 lat, zaczął uprawiać posty a pewnego wieczoru, w uroczystość Epifanii (odpowiednik naszych świąt Bożego Narodzenia) „ogarnęło go nagle gorące uczucie: «Jeśli będziesz się oddawał temu jedzeniu i picciu, nigdy nie ujrzysz wiecznego życia w Bogu»” (SBo 31). Zostawszy pustelnikiem „przy kilku starych pobożnych mnichach”, zapoznał się dzięki konfratrowi z jakąś katechezą Pachomiusza. Oczarowany jego wyjaśnieniem tekstu biblijnego, dotarł przy pierwszej okazji do tego znakomitego egzegety. Przyjęty do klasztoru, naśladował braci „i starał się zachować w swym sercu trzy rzeczy: czystość serca, język miły i powściągliwy, posłuszeństwo bez sprzeniewierzenia się, aż do śmier-

---

¹⁴ Wynika to zapewne stąd, że pierwsze Żywoty Pachomiusza, pisane na polecenie Teodora (SBo 194, 196), przekazują jego wspomnienia i odzwierciedlają jego punkt widzenia oraz poglądy jego uczniów (A DE. VOGÜÉ, *Saint Pachôme et son oeuvre d'après plusieurs études récentes*, RHE 69 (1974), s. 425–453 [dalej cytowane jako: A DE. VOGÜÉ, *Études*]). Długie dyskusje nad przymiotami Pachomiusza (łagodny, o ewangelicznym usposobieniu, solidarny) i Teodora (rygorystyczny asceta) u F. RUPPERT, *Das Pachomianische Mönchtum und die Anfänge klosterlichen Gehorsams*, Münsterschwarzach 1971 [dalej cytowane jako: F. RUPPERT], s. 159–232 oraz u B. BÜCHLER, *Die Armut der Armen. Über den ursprünglichen Sinn der Mönchischer Armut*, München 1980 [dalej cytowane jako: B. BÜCHLER], s. 37–73 idą za sugestiami E. AMÉLINEAU i M.-M. VAN MOLLE.

ci” (SBo 30). Wiernie naśladowując ascezę Pachomiusza i zachowując jego nauki, „stał się dla wielu pocieszycielem, podnosząc słowami pociechy każdego, kto upadł, gdyż jest napisane, że «Duch Święty tchnie, gdzie chce» (por. J 3,8). Teodor stał się wkrótce „pocieszycielem braci”, modląc się z tymi, którzy byli kuszeni (SBo 32). Pragnąc oglądać Boga (33) oraz chcąc więcej niż zazwyczaj pościć w Wielkim Tygodniu (35), wyrzucał na przykład sobie, że pytał Pachomiusza, jak znosić ból głowy (36).

Teodor stał się wówczas pomocnikiem Pachomiusza w przypadkach trudnych. Udaje zniechęcenie, aby „rozgryźć” brata zniechęconego napomnieniami Pachomiusza (62). Towarzyszy jednemu bratu, który musiał zobaczyć się z rodzicami, ale w którym było wiele dobra, aby go następnie napomnieć słowami Ewangelii (63). Oddelegowany przez Pachomiusza do jednego z braci, rozegzaltowanego postem i modlitwą (64), rozsądza jakiś karkołomny przypadek (75). Modli się z Pachomiuszem o uzdrowienie jakiegoś brata (76) itd.

Pachomiusz obarcza go wówczas uczeniem braci w pewne dni tygodnia (69) i mianuje go przełożonym w Tabennisi, gdy sam przechodzi do nowego wielkiego klasztoru w Phbow (70). Wtedy Teodor pokonuje codziennie trzy kilometry, aby posłuchać katechezy Pachomiusza, i powtarza ją braciom w Tabennisi (73), kiedy nie mogą go słuchać z powodu odległości (85). Po tym doświadczeniu Pachomiusz zabiera do siebie Teodora i ustanawia go wizytatorem klasztorów, zwłaszcza w sprawach przyjmowania kandydatów i wydalania niepożądanych osób (78).

Teodor pojawia się w niektórych wizjach Pachomiusza: w tej, w której uświadamia on sobie w całej pełni trwogę Pana (73); w modlitwie, w której Pachomiusz ofiarowuje Bogu swego zastępcę (78); w widzeniu kilku dusz opuszczających ciało (81, 83). Teodor z kolei widzi siebie w posiadaniu władzy i kluczy, jako przełożonego (34); ogląda anioła, który czuwa nocą nad braćmi (84).

Główny przełożony nie przepuszcza jednak w niczym swemu pomocnikowi. Nakłada na niego trzytygodniową pokutę, ponieważ osiemnastu braci z jego oddziału rozmawiało w piekarni (77), zarzuca mu, że opierał się o ścianę (79), zachęca go, aby nie zadawał zbędnych pytań braciom (80), uznaje go za pysznego, ponieważ Teodor odmówił przyjęcia pomocy, jaką mu ofiarował przełożony domu (S10 3). Według *Żywotu* arabskiego, w siedem lat po wstąpieniu do klasztoru (lub po mianowaniu pomocnikiem?) Teodor doświadczył ambicioznej pokusy, że powinien zostać następcą Pachomiusza (Am., s. 492–494). Sprawa zakończyła się naganą udzieloną mu przez Pachomiusza za taką myśl. Jednakże pewnego dnia, gdy Pachomiusz zachorował, „wszyscy ojcowie wspólnot i wszyscy bracia, którzy przebywali w Phbow”, kazali przyrzec Teodorowi, że nastąpi po Pachomiuszu, gdyby ten umarł. Teodor opierał się z pokorą, ale potem ustąpił i obiecał. Taka jest przynajmniej wersja „wulgaty” SBo. Jeśli chodzi o *Żywot* grecki, „Pan, chcąc go doświadczyć, sprawił, że Teodor popadł w wielkie tarapaty” (G1 106). Według *Żywotu* arabskiego, „gdy Teodor usłyszał te słowa, poczuł się pewny siebie” (por. Ps 29,7) i „myślał, że to Pan zasiał w ich serca słowo, jakie wypowiedzie-

li dla umocnienia wspólnoty, którą Pan zgromadził pod ręką naszego ojca Pachomiusza, gdyż bali się, aby nie uległa rozproszeniu. Tak więc w chwili, gdy bracia mówili do niego, nie pamiętał swych myśli o wielkości, którymi zły Szatan go kusił i z powodu których błagał on Boga o przebaczenie. Toteż pogodził się z braćmi i nie ganił ich już” (Am., s. 578n). Pachomiusz zarządził wówczas swego rodzaju rachunek sumienia, oskarżył się z powodu własnych uchybień i również Teodor wyjawiał swoją myśl. Wówczas przełożony *koinonia* odebrał mu całą zwierzchność nad braćmi i wysłał go w miejsce samotne, aby prosił Pana o przebaczenie tej winy. Przez dwa lata penitent płakał i modlił się, pocieszany po kryjomu przez braci, lecz odpychając tych, którzy chcieli, aby powstał przeciwko przełożonemu (SBo 94).

Pachomiusz, gdy się o tym dowiedział, powierzył następnie Teodorowi wizytację klasztoru w Thmouszons (95). Na prośbę „starca” Zacheusza przydzielił Teodora do obsługi barki (Am., s. 588) i posłał do Aleksandrii z roczną misją (SBo 96). W końcu Pachomiusz zrehabilitował swego zastępcę, „który dorósł i zrobił wielkie postępy w porównaniu z poprzednim okresem, dzięki pokorze, z jaką to znosił (...) «Kto się unią, będzie wywyższony»” (Łk 18,11.18) (SBo 97).

e) *Pedagogia i zarządzanie*

Pachomiusz, z Teodorem lub bez niego, kieruje zgromadzeniem, które liczyło 9 klasztorów męskich i 2 klasztory żeńskie. Obowiązki generalnego przełożonego

sprawuje bezpośrednio albo częściej za pośrednictwem przełożonych klasztorów i domów, jak to zobaczymy przy omawianiu instytucji. Żywoty jednak przekazują nam sporo wzmianek o bezpośrednich interwencjach przełożonego.

Działalność Pachomiusza ma przede wszystkim charakter wychowawczy. Pracował nad duszami jak ogrodnik uprawiający winną latorośl.

Swoje zasady przedstawił Teodorowi Aleksandryjskiemu, przełożonemu domu braci greckojęzycznych¹⁵. Pouchać niedbałego „dla jego zbawienia i dla odnowy jego duszy” – to najważniejszy obowiązek. Ale trzeba to robić z cierpliwością. Jeśli chcemy wydobyć cierń ze stopy bliźniego, gdy sam nie chce wyjść, stosujemy maść i po kilku dniach cierń sam wychodzi. Jeżeli przewinienie jest poważne, trzeba zwrócić się do Pachomiusza. „Troszcz się bardziej o chorych niż o siebie samego. W każdych okolicznościach zachowuj powściągliwość. Nieś cięższy krzyż niż inni bracia, ponieważ ty piastujesz funkcję ojca. Bądź także ku zbudowaniu braci i wzorem dla nich we wszystkim” (SBo 91). Pachomiusz uprawia politykę uprzedzenia faktów: przydziela obowiązki jakiemuś niegodnemu bratu, który po kilku dniach sam się odnajduje (42); próbuje przygotować do postów i czuwań braci mało wytrzymałych (59); kieruje zręcznie – jak widzieliśmy – działalnością Teodora w Sne; nakłada pokutę na ascetę, którego mu przysłano, aby go ocenił, i wyciąga korzyść z tego

---

¹⁵ Odmienne przedstawienie problemu w S1 (L.-TH. LEFORT, *Vies coptes*, s. 69n) = S1 25 (A. VEILLEUX, *Vie copte*, s. 315n).

przykładu, aby zaszczerpić obawę przed nadmierną ascezą u swoich mnichów (68, por. 89). Teodor, gdy zrobił wyrzuty jakiemuś bratu, że zjadł za dużo porów, sam siebie gani, iż uczynił mu tę uwagę, zanim łaska sama nie skłoniła owego brata do umiarkowania (79). Przekazuje swoje uwagi braciom bądź wprost, w sposób jasny, bądź w formie enigmatycznej (87). Pachomiusz czuwał, pościł i modlił się z powodzeniem za dziesięciu szemrzącymi (92); ale z dziesięciu niedbałych, którzy nie dowierzali mu, jeden pozostał niepoprawny mimo modlitw i napomnienia ze strony Ojca (102; chodzi tu niewątpliwie o dublet opowiadający o tym samym wydarzeniu). Zobaczywszy w jakiejś wizji mnichów, którzy opuszczają szeregi braci kroczących ku zbawieniu, ostrzegał ich potem, ale nadaremnie (103).

Pedagogia założyciela zostaje zmieniona przez ojców klasztorów, przełożonych domu i zastępców, którzy czynią bardziej ludzkimi relacje między braćmi i ich zwierzchnikami. Dał im „dobrego ojca, umiającego utwierdzić ich w przykazaniach naszego Pana, Jezusa”, na przykład Syra w Phnoum (58), lub „mocnego, z poczuciem humoru”, jak Petroniusz w Tsmine (57). Przenosił ich zresztą gdzie indziej, gdy zachodziła taka potrzeba, na przykład Petroniuszowi, nowo przybyłemu do zgromadzenia, przekazał swój klasztor w Thbew. Aby wziąć ich znów w garść, także Teodor wymienia potem przełożonych klasztorów, którzy podnieśli bunt przeciwko Horsiesiemu (144).

Niektóre trudne przypadki są uwieńczone powodzeniem. Młody mim Sylwan popada najpierw w rozterkę, ale później ma wyrzuty sumienia i staje się wzorem po-

kory (par 2–4; G1 104). Człowiek, który żył w grzechu, postanawia czynić pokutę, wstępuje do klasztoru, upokarza się i bardzo cierpi, znosząc napomnienia; wystarczają mu cztery miesiące i umiera w pokoju (115). Umiera także dawny pustelnik, wielki asceta, ale człowiek zawzięty. Podczas wizji Pachomiusz widzi pierwszego w raju, drugiego zaś dręczonego mękami Tantalą (116). Pewien brat kuszony przez szatana, ale pokorny, nie zostaje uleczony, gdyż „ta choroba jest dla niego z pożytkiem” (111).

Jednakże trud i cierpliwość nie zawsze są uwieńczone sukcesem. Przełożony każe spalić szaty któregoś zmarłego brata i zabrania modłów za niego (93; par. 5–6). Pachomiusz widzi od razu, że spośród trzech postulantów sprowadzonych barką z Aleksandrii jeden to „kąkol” (por. Mt 13,24–30), który żył długi czas w grzechu nieczystości. Przez wzgląd na dwóch pozostałych zatrzymuje go w klasztorze, nakładając na niego surowszą praktykę ascetyczną; ale po dziewięciu latach tamten popada z powrotem w swoje błędy i Pachomiusz odsyła go (107). Jest to dla niego okazja do wyjaśnienia, że niekiedy akceptował jednego czy dwóch wątpliwych kandydatów i bardzo z nimi walczył, w dzień i w nocy, aż ich ocalił od nieprzyjaciela; jednakże zbyt wiele takich przypadków przeszkadzałoby mu w baczeniu na czystych braci, którzy mogliby popaść w grzech nieczystości. Jednego roku odesłano stu ludzi na ogólną liczbę 360 braci w *koinonia*; gdyby ich zatrzymano, *koinonia* nie powiększyłaby się, lecz raczej doznała uszczerbku (107). „Wiedział on, że wyeliminowanie ludzi tego typu pozwoli wzrastać tym, którzy są prawi” (106). Teodor również wydalął takich ludzi (195).

Zdolność przewidywania pozwalała Pachomiuszowi odkrywać zło (93), leczyć je lub usuwać, zanim zostało wprowadzone w czyn (108).

f) Objawienie czy intuicja

Wizje, objawienia, przepowiednie (zaakcentowane zwłaszcza w *Paralipomena* i w *Liście Ammonasa*), a także parabole i porównania – przy czym granice między nimi bywają płynne – stanowią część cudownego długu wdzięczności wobec hagiografii starożytnej i średniowiecznej. Można nimi być oczarowanym lub źle je przyjmować, na przykład cuda uzdrowienia – prawdę mówiąc nieliczne – dokonane przez Pachomiusza i Teodora.

Wizje Pachomiusza nie należą jedynie do opowieści literackich; przenikają one poza *koinonia*, toteż synod biskupów i mnichów wezwał Pachomiusza do Sne (Lato-polis). Ten fakt, nieobecny w Żywotach koptyjskich, jest opowiedziany w Żywocie arabskim (Am., s. 591–595) i w Żywocie greckim (G1 112). Pierwsze z tych świadectw relacjonuje wydarzenia w sposób wiarygodny, jak na przykład zasadzkę na Pachomiusza w kościele, gdzie kilku biskupów (dawnych członków *koinonia*), kapłanów i mnichów (nie pachomiańskich) „pałało zawiścią do naszego ojca Pachomiusza (...) za to, że przepędził braci z klasztorów, które znajdowały się w ich diecezjach, mówiąc: «Nie chcemy, byście pozostali w miejscu, które do nas należy»”. Sprawa objawień mogła być tylko pretekstem, jeśli przypomniemy sobie, że właśnie założenie klasztoru Phnoum w diecezji Sne było przyczyną ataku ze strony ludzi przypro-

wadzonych przez biskupa (SBo 58) lub biskupów z tego regionu (Am., s. 575). Czy te akty zawiści były wywołane sukcesem *koinonia*, czy niezręcznościami popełnianymi przez założycieli bądź przełożonych tych klasztorów? Niemniej interesujący jest scenariusz Żywota arabskiego: Pachomiusz gromadzi mnichów i sąsiadów ze swojego i sąsiednich klasztorów, aby bronić zagrożonego klasztoru w Phnoum; ściąga się chorego przełożonego do kościoła wypełnionego mnichami, ludźmi świeckimi i żołnierzami. Biskupi pytają go: „Dowiedzieliśmy się, że sam miałeś powiedzieć, iż zostałeś uniesiony do nieba i (że dodajesz): «Wiem, co się dzieje w sercach ludzi»”. Pachomiusz odpycha to oskarżenie: „Zostałem uniesiony do raju na rozkaz Pana” (por. SBo 88). Bóg dał mu łaskę rozróżniania złych od dobrych, kiedy przychodzą, by zostać mnichami (por. SBo 107, wyżej). Na te słowa kapłani i mnisi podburzają tłum; ktoś chce zatrzymać lub zabić Pachomiusza leżącego na noszach, lecz jakiś energiczny brat i jeden człowiek świecki sprowadzają go z powrotem do klasztoru, podczas gdy żołnierze biją pałkami braci.

Biograf grecki rozwodzi się nad odpowiedzią Pachomiusza – daną w tej okoliczności lub w innych. Powodzenie tych licznych klasztorów, żyjących według nowej reguły, musi pochodzić od Boga. Łaska pozwala rozróżnić duchy nieczyste i rozpoznać, „który z mnichów idzie właściwą drogą, a który jest tylko z pozoru mnichem”. Skoro istnieje coś takiego jak intuicja w życiu społecznym, Chrystus, jeśli zechce, może udzielić środków dla ocalenia braci także Pachomiuszowi, gdy czyni on wolę Bożą (G1 112).

Pachomiusz już się wypowiedział w tej sprawie: uzdrowienia fizyczne są mniej ważne od nawróceń duchowych (SBo 46 = G1 47). Pachomiusz nie żąda wizji, bo są one źródłem błędów; ale jeśli Bóg chce udzielić wizji lub cudownej mocy, ma do tego prawo, ponieważ łaska jest nieodzowna, abyśmy widzieli, „że Opatrzność rządzi wszystkim”. „Posłuchaj mnie jednak, co to takiego jest wielka wizja. Jeśli widzisz człowieka czystego i skromnego, to jest właśnie wielka wizja. Cóż może być większego od takiej wizji: dojrzeć Boga niewidzialnego w widzialnym człowieku, który jest Jego świątynią?” Co się zaś tyczy czytania w sercach (gr. *dioratikon*), jest to dobrowolny dar Boży. Święci, kiedy Bóg nie objawia się im, są takimi ludźmi jak wszyscy – lecz zgodnie z psalmami, w każdym czasie trzeba widzieć Pana po swojej prawicy (Ps 15,8; 53,5; G1 48).

Pośród sposobów kierowania figuruje na koniec korespondencja. Listy kierowane do przełożonych niektórych klasztorów (jeśli wierzyć tytułom św. Hieronima) posługują się literami alfabetu koptyjskiego i pewnymi tekstami biblijnymi jako szyfrem, zrozumiałym tylko dla adresatów. Cały ten ezoteryzm przysparza pewnych kłopotów, zwłaszcza gdy wiadomo, że koptyjska biblioteka gnostyków, odkryta w 1945 roku, znajdowała się w Nag Hammadi, bardzo blisko pachomiańskiego klasztoru w Szeneset-Chenoboskion. Czyżby dla Pachomiusza stanowiły inspirację metody lub idee gnostyków? Ten punkt wymaga jeszcze zbadania.

Ustawodawstwo pachomiańskie było jednak najpewniejszym sposobem, aby prowadzić *koinonia* drogami świętości.

Żywoty św. Pachomiusza przybliżyły nam postaci Pachomiusza i jego następców: Horsiesiego i Teodora. Teksty normatywne *koinonia* wprowadzą nas w złożony świat cenobitycznych instytucji z Tabennisi. Pisma parenetyczne i listy pozwolą nam poznać duchowość, którą genialny założyciel potrafił zaszczepić tysiącom uczniów.

III. Instytucje „koinonia”

Święty Pachomiusz¹⁶ dość wcześnie napisał regulaminy dla swoich wspólnot. Obserwujemy ich powstawanie podczas zakładania klasztoru żeńskiego w Tabennisi (SBo 27, 195). Phbow i inne filialne klasztory były zakładane „według regulaminu pierwszego klasztoru” (SBo 49–58). Dowiadujemy się również, że Horsiesi (139) wydał nowe zarządzenia. Rezultatem tych wysiłków był pierwszy ważny kodeks cenobityzmu chrześcijańskiego.

1. *Teksty normatywne*

a) *Reguła*

W swoim Liście 22, 34–35 (Por. Dodatek nr 3), pisanym w 384 roku w Rzymie, św. Hieronim informował po-bieżnie Zachód o kilku aspektach życia pachomiańskiego, takich jak koptyjska nazwa cenobityzmu, posłuszeństwo, podział na domy-dekurie, dyżury tygodniowe, wspólne modlitwy oraz indywidualne czuwania, rozliczanie pracy.

---

¹⁶L.-TH. LEFORT, *Oeuvres* odznacza się wyjątkową dokładnością, a ponadto zawsze podaje przekład francuski (CSCO 160).